

PERVERSIE EN DE PIANO Rob Janssen oktober 2007

Een psychoanalytische inleiding voor de film 'La Pianiste' (2001) , een film van Michael Haneke naar het boek 'Die Klavierspielerin' (1983) van Elfriede Jelinek

U hebt een niet gemakkelijke film gekozen vandaag. Of beter gezegd een magistrale verfilming van een niet gemakkelijk thema. Het is immers geen liefdesrelatie die zich ontvouwt als een belle du jour: niet een ontmoeting tussen een man en vrouw die op elkaar verliefd worden, elkaar veroveren , een relatie aangaan met verwickelingen cq verdieping; laat staan dat ze nog lang en gelukkig leefden.

Nee, de film getuigt van het tegendeel. En daar valt veel aan te ontdekken. De film laat pijnlijk duidelijk zien hoe de hoofdrolspeelster niet in staat is zich over te geven aan verliefdheid, aan lief hebben; niet in staat een relatie aan te gaan.

Dit is wat ik als analyticus als kern zie van een rigide perversie: het onvermogen of de onvrijheid lief te hebben en seks te hebben binnen een wederkerig intieme langdurige relatie.

Ik wil u voorafgaand aan de film iets vertellen over perversie over het onderscheid tussen zijn speelse vormen en de rigide vorm. Daarna u iets schetsen over seksualiteit bezien door een psychoanalytisch bril alsmede iets over het aangaan van relaties om te eindigen met enkele aanwijzingen bij het kijken naar deze film. In de discussie , na de film indien u daarbij wilt zijn, kan ik het een en ander verdiepend bijeenbrengen.

Er is onderscheid te maken tussen speelse perversiteiten en de rigide vormen van perversie. De volwassen seksualiteit is een rijk geschakeerd palet en kent een oneindig aantal choreografien. In speelse vrijheid kan men zich wentelen in voyeurisme, exhibitionisme, oraliteit, analiteit en sadomasochisme om zich al dan niet over te geven aan genitale bevrediging. Deze eersten . de speelse vormen, worden kwa ontwikkeling gezien als voorlopers van de laatste: de genitale bevrediging. Als in de seksualiteit nu een deel of zo'n voorloper gaat overheersen over het geheel , met name over de vrijheid van ensceneren, dan spreekt men van rigide perversie, een georganiseerde perversie, pervers ritueel of scenario. De reden van een dergelijk overheersen is gelegen in de persoon achter de rigide perversie. De constellatie van een rigide perversie is vaak meervoudig bepaald door ervaringen uit verschillende levensfasen van die persoon. Van oudsher worden genoemd kinderneurotisch ervaringen als schuldgevoelens over oedipale wensen en castratieangst of anderzins een diep onvermogen bijvoorbeeld om tegengestelde gevoelens t.o.v. een en dezelfde persoon te beleven. De laatste decennia echter is de aandacht van analytici verschoven naar het onvermogen een langdurig intieme relatie aan te gaan. Men spreekt dan wel van het dehumaniseren van de ander in de seksuele daad om intimiteit en wederkerigheid juist te vermijden. Stoller spreekt zelfs over haat als wraak-reaktie op de ander, het object, op grond van een kindertraumatisering waarbij dat kindertrauma wordt omgezet in de triomf van een volwassene. Rigide perversie als een erotische vorm van haat. U begrijpt dat de genoemde overwinning een Pyrrhus-overwinning is, er is immers vooral veel verloren.

En welke betekenis kan seksualiteit hebben binnen een intieme, wederkerige

langdurige relatie. Een ideaal typisch beschrijving van seksualiteit vanuit psychodynamisch gezichtspunt zou kunnen zijn dat seksualiteit binnen een relatie een overgave is aan intimiteit met een ander, aan het lichamelijk spelen met zichzelf en die ander in het deels onbewuste besef van afwisselend eenheid met die ander en gescheidenheid van die ander; met afwisseling van activiteit en passiviteit, van macht en onmacht, van liefde en van haat, van nietigheid en eeuwigheid. Pas in de volwassenheid na een ontwikkeling vanuit de kindertijd is men daartoe in staat. Daarnaast biedt seksualiteit de mogelijkheid van het verdragen van alleen zijn middels het actief samenvallen en weer loslaten van de ander in het seksuele spel. Samenvallen of fuseren – in psychologisch zin- door middel van het zich vereenzelvigen met het seksuele verlangen en opwinding van de ander als reactie op en in samenspel met het verlangen en de opwinding van zichzelf. En dit als partners in wederkerigheid gewaarworden, verdragen, van genieten en wisselend in opgaan. Ook nijd naar het andere geslacht kan hierin opgaan. Zodoende geformuleerd is de volwassen seksualiteit een buitengewoon complexe en vitale rijkdom. Overgave in de nabijheid van een ander is hierbij een allesbepalende voorwaarde. De ontwikkelingsopgaaf met betrekking tot seksualiteit als vrij spel ligt dan ook meer op het gebied van het aangaan van een intieme relatie met een ander.

Nog even terug naar de rigide perversiteit, gezien als ‘wraakactie’ op de ander, de seks om wederkerigheid en intimiteit te vermijden. Hoe kunnen wij iets begrijpen van dit onvermogen om een intieme relatie aan te gaan. Hier kan ik eea slechts aanstippen. Dit vermogen wordt bepaald door eerder opgedane ervaringen vooral die met de ouders in de zeer vroege jeugd. De weerslag van deze veelvoudige ervaringen draagt iemand als innerlijke objectrelaties met zich mee. Een kind verwerft deze door liefdevolle ervaringen. Deze geven het kind en later de volwassene vertrouwen de kleine en later de grote wereld te veroveren. Een ouderschap waarbij een kind in zijn eigenheid wordt gezien, gewaardeerd, soms begrensd en gestimuleerd biedt dit. In deze film is dit ver te zoeken. Het valt niet te ontkennen.

Haneke zet met mededogen een vrouw neer: Prof Kohut, Erika, een pianolerares, die eigenlijk al vanaf het begin af aan strandt als zij zich haar dagende verliefdheid op een haar imponerende student gewaar wordt. U ziet, in het begin, Erika als toehoorder bij zijn onstuimige, klaterende, bijna onbevangen pianospel. Zij kan haar blik niet van hem afhouden waarbij echter elke mogelijk positieve affectie onderdrukt wordt in totale beheersing. Het tegendeel moet waar zijn: hij doet haar niets of zou haar niets moeten doen! Maar tegelijk is hij- zo beseft zij- een kans om haar mistroostige leven kleur te geven of om zich los te maken van die verstikkende wereld van thuis maar het is dan angst die regeert in sobere beheersing.

Een film kent vanzelfsprekend verscheiden interpretaties. Ik zal u geen persoonlijke uitleg vooraf geven. Opdat u zelf uw spontane ervaring kunt hebben. Wel wil ik u enkele kijkaanwijzingen meegeven om na de film in de discussie daar verder met u over van gedachten te wisselen.

Zo is er de dagende verliefdheid bij Erika. Ik sprak reeds over haar blik, haar kijken, maar verliefd zijn ook in hoe zij achter hem aan gaat, hem volgt of zich laat volgen. Hoe haar opperste beheersing zoals b.v. geïllustreerd in haar strak geknotte haar in de loop van de film toch wat openingen biedt; bv in haar kleding of dat ze haar haar los laat hangen, haar lippen gestift; er ontstaat een vleugje zachtheid en zie: later zit Prof

erika Kohut als verholen verliefd meisje naast haar geliefde leerling die op afstand gehouden moet worden. Op dat moment oefent Walter het diminuendo van Schubert, de camera op de onbeweeglijke voeten, een muzikale handreiking is voelbaar, een handreiking die Erika daarna volgend feilloos afstraft.

De afwezigheid van intimiteit wordt zeer treffend verbeeld met: de kaalte van vele ruimtes, de stille cameravoering, de kilheid van contacten van de personages, de afwezigheid van wederkerigheid, de bijna geselende dwingendheid in contacten, of de afwezigheid van gewone hartelijkheid en plezier.

Ook de muziek zet zo de toon van aanvankelijk een breed en levendig scala ; dan de overgang naar de verboden maar heimelijk verlangde Schubert om daarna te culminereren naar vooral die verstilde Winterreise : eenzaam , alleen, naar een koud einde van een leven wat zo weinig begin heeft gekend.

Een psychoanalyse is een even intrigerend als complex proces. Het zijn vaak niet de verstandelijke herinneringen van een jeugd maar veelal meer het opnieuw beleven van een vergeten jeugd met zijn misverstanden en illussies. Toch kan men een vermoeden krijgen van Erika's jeugd. De film laat haar jeugd eigenlijk zien, een jeugd die over het heden lijkt heen te zijn gevallen. Immers Erika woont nog thuis, deelt de slaapkamer met moeder, wordt gecontroleerd en geslagen door moeder. In weinig is ze , bij nader inzien, een volwassen zelfstandige vrouw.

Zo kunt u zich afvragen: waar is vader. Alsof hij niet bestaat of bestaan heeft.

Is door zijn afwezigheid de tijd stil gaan staan?

Wat vindt u van de moederpersonage?

Wat is het precieze sadomasochistische script wat Erika haar leerling voorlegt en hoezo gesitueerd in haar eigen slaapkamer?

Zo zijn er vele vragen met aanleiding tot verwondering.

Het is een intrigerende film, Erika magistraal gespeeld door Isabelle Huppert en Anne Girardot is indrukwekkend als moeder en de jonge pianist?

Is hij niet net als wij: toeschouwer, voyeur, uitgenodigd of verleid wellicht om op het grensvlak van de perversie mee te spelen, al gaat hij daarbij ver.

Maar voor Erika, is het voor haar spel, is er voor haar een keuze?

Ik ben benieuwd naar wat u van deze film vindt?

Diskussie:

Over haat:

De vraag over de rol van agressie of zelfs haat. Sommigen beschouwen een perversie als een geerotiseerde vorm van haat. Wellicht een kern van waarheid maar ook misleidend. Zoals de film helder , denk ik , laat zien. In de bejegening van Walter door Erika zit zeker veel agressie, neerbuigendheid, destructie van het vitale zoals ook naar vele van haar leerlingen. Maar men kan niet de indruk krijgen dat een eventueel gepostuleerde haat voor Walter als persoon bedoelt is. Sterker nog, je krijgt niet het idee dat Walter voor E. echt een levende persoon is, iemand met gevoelens, verlangens, een verleden of een toekomst. Na het voorlezen van het sadomasochistisch script roept Walter dan ook vertwijfeld: waar ben ik dan. Walter

bestaat voor Erika niet als een persoon in 'his own wright'. De agressie, of haat – als archaische voorloper van agressie- is meer difuus van aard, niet op hem als persoon gericht, op hem die haar wat zou hebben aangedaan. Het is eerder uiting van paniek, van angst dat zij ten onder zou kunnen gaan als zij zich zou overgeven aan intimiteit. Haar evenwicht met emotionele afstandname, mateloze afstand wordt bedreigd door haar eigen aarzelend verliefdheid en het feit dat hij naderbij komt. De diffuse haat wordt, zo zou men kunnen postuleren, in de rigide perversie georganiseerd om weer afstand te creëren. De masturbatie-scene op de WC is een treffend voorbeeld: na een kortstondige nabijheid wordt Walter letterlijk op armlengte afstand gehouden!

Over het SM-scenario:

Een hypothese is dat bij de pervert overgave en passiviteit van een initieel contact/verliefdheid te bedreigend is of zelfs ontwrichtend zodat met een nauwkeurig precies scenario controle over de situatie wordt verkregen. Hierbij kan angst over veronderstelde overweldiging, overspoeling en onmacht zoals ervaren in de band met de vroegere moeder omgezet in beheersing, macht en controle, in een gecontroleerde intieme situatie. Bij Erika is deze hypothese zeer plausibel: zij enceneert haar onmacht/macht situatie in een zorgvuldig SM scenario en doet dat in haar eigen slaapkamer. Deze moet gebarricadeerd om haar eigen moeder letterlijk op afstand te houden. Walter dient Erika vast te binden met handen en voeten op de rug, prop in haar mond en dan de woning afsluiten en vertrekken. Dit alles getuigt van een schijnmacht en een schijnoplossing voor in feite louter verliezers.

Erika bevestigt wellicht echter wel dat haar eigenheid niet bestaat: ten overstaan van haar moeder maakt zij zichzelf tot een gedehumaniseerd persoon. een dochter of lichaam zonder recht op eigen leven. Toegetakeld voor haar poging op autonomie. Het is moeder die haar dan al snerend troost. Als een schreeuw zoals geschilderd door Edvard Munch!

Over moeder en de dyade:

De moeder is indrukwekkend in talloze facetten. Achter de zorg voor haar dan geslagen dochter gaat een moeder schuil die haar dochter geen zelfstandig leven gunt, nog nooit een separatie van haar heeft verdragen, alle tekenen van autonomie zoals bijvoorbeeld verbeeld door kleding, lingerie, seksualiteit als een aanslag op haarzelf beschouwd. Een problematische vrouw wiens leven niet verder gaat dan haar woning, de T.V. en het controleren van haar dochter die zoals men zou kunnen hypothetiseren de vervanging geworden is van de afwezige vader of waarschijnlijk een niet verdragen vader. Een derde persoon wordt immers niet verdragen, door moeder niet en ook door Erika niet. Als Walter teveel aandacht schenkt aan een andere vrouwelijke leerling van haar dan reageert Erika met een vernietigende uithaal. In dit buitensluiten en vernietigen van de 'derde' kunnen we een herhaling zien van wat moeder met Erika doet. Tevens is dit weer een herstel naar die allesoverheersende tweeenheid. In het slaapkamertafereel betoont Erika moeder na het afgewezen SM-verzoek haar zogenoemde liefde, die eerder een machteloze woede is om dan over te gaan in een onnavolgbaar kermend gehuil.

Een film, pijnlijk maar van een betoverende ontluistering!

